

XV. YÜZYIL DİNLER TARİHÇİSİ OLARAK MAKRİZİ*

Necattin HANAY**

Özet

Markîzî (d. 1365- ö. 1442), ortaçağ İslam dünyasında yetişmiş ve İbn Haldun ekolüne mensup büyük tarihçilerden biridir. Tarih başta olmak üzere pek çok alanda eser yazmıştır. Çalışmamızda Makrîzî'nin *el-Hitât* adlı eserinden hareketle Yahudilik ve Hıristiyanlık dinleri hakkında verdiği bilgiler tespit edilmiş; izlediği metodun belirlenmesi ve bilgilerin kısmî değerlendirilmesi de ayrıca yapılmıştır. Netice olarak o, eserinde tasvirî bir metotla dinler hakkında değerli bilgiler vermiş, mümkün mertebe mukayese ve yorumdan kaçınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *el-Makrîzî, el-Hitât, Dinler Tarihi, Yahudilik, Hıristiyanlık*

Maqrizi as a Historian of Religions in the 15TH Century

Abstract

Maqrizi (1365-1442) is one of the great historians, who was studied in the medieval Islamic world and is belonging to the school of Ibn Khaldun. He wrote in many areas, especially history. In our study, moving from the work of al-Maqrizi called *al-Khitât*, we have identified the information given about the religion of Judaism and Christianity and specified the method followed by Makrîzî. As a result, he has given valuable information about religions in his book in descriptive method and avoided from comparisons and reviews as much as possible.

Key words: *al-Maqrizi, al-Khitât, History of Religions, Judaism, Christianity*

* Bu çalışma aynı başlığı taşıyan yüksek lisans tezimizin makale şeklinde özetidir. Tezimize <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> sitesinden ulaşılabilir.

** Öğr. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Müslümanlar erken devirlerden itibaren diğer dinlere yakından ilgi göstermişlerdir. Bu da İslam dünyasındaki Dinler Tarihi çalışmalarının hicrî ilk asırlardan günümüze kadar olan uzun tarihî dönem içerisinde, çok çeşitli ve zengin bir mirası bünyesinde barındırdığı anlamına gelmektedir.

Müslümanların diğer dinlere karşı gösterdikleri bu canlı ilgi neticesinde yapılan çalışmalar geleneksel olarak konunun amacı, tekniği ve muhtevası açısından bir takım tasniflere tabi tutulmaktaysa da (el-makâlât, el-fırak, el-milel, reddiye, ed-diyânât, el-edyân vb.) Dinler Tarihi disiplini açısından ve bir kolaylık sağlama sebebiyle iki genel gruba ayrılabilir: *Reddiyeler* ve *el-Milel ve'n-Nihâl* türü eserler. Reddiyeler başta Yahudilik ve Hristiyanlık olmak üzere Müslümanların diğer dinlere karşı yazdığı cevap/eleştiri mahiyetindeki eserlerdir. Milel-Nihal türünde yazılanlar ise Dinler Tarihine dair muhtevaya sahip eserlerdir.¹

İslam bilginlerini İslam dışı dinler hakkında çalışmaya iten en önemli etken İslam'dan başka Yahudilik, Hristiyanlık, Haniflik, Sâbîlik, Putperestlik ve Mecusîlik olmak üzere altı dinden söz eden Kur'an-ı Kerim olmuştur. Ancak Müslüman âlimlerin bu çalışmaları, büyük kısmı itibariyle müstakil olarak yalnızca Dinler Tarihi'ne ait değildir. Tarih, Din Felsefesi, Kelam, Tasavvuf, Mezhepler Tarihi ve Dinler Tarihi konuları birbirleriyle iç içedir. Bu tür eserlerde Dinler Tarihi'nin bugün kullandığı modern ilmî metotları aramamız elbette doğru değildir. Bununla birlikte Müslümanların karşılaştıkları milletlerin dinleri hakkında değerli bilgiler vermeleri ve birer tarihî kaynak olmaları açısından büyük kıymet ifade etmektedirler.

Reddiye ve milel-nihâl türü eserlere ilaveten birçok ilmî konuyu içeren ve bu arada çeşitli dinlere ve mezheplere yer veren “ansiklopedi” türü eserler de yazılmıştır. Üzerinde inceleme yaptığımız Makrîzî'nin *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr fi zikri'l-hitat ve'l-âsâr* adlı eseri de bu tür ansiklopedik tarzda kaleme alınmış bir çalışmadır. Mısır ve civarının topografyası, tarihî coğrafyası, ekonomik ve kültürel durumu, mahalleleri, bina ve tesisleri hakkında bilgi veren bir eserdir. Asıl maksadı söz konusu konuları ele almak olan Makrîzî, kendi dönemine

¹ Hicrî altıncı yüzyıla kadar İslam dünyasındaki Dinler Tarihi çalışmalarını konu alan eserler ve yazarları için bk. Süleyman Sayar, *Makdisî'nin Çeşitli Dinler ve İslâm Hakkında Verdiği Bilgiler Üzerine Bir Araştırma*, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa 1995, s. 1-27; Müslümanların diğer dinlerle ilgili çalışmaları için bk. Jacques Waardenburg, *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışları*, çev. Fuat Aydın, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2006.

kadar Mısır'da inşa edilmiş mabetleri ele alırken Yahudi ve Hıristiyan ibadethaneleri ve onların dinleri hakkında da bilgiler vermektedir.

Çalışmamızda, büyük bir âlim ve mütefekkir olan Makrîzî'nin söz konusu eserinde Yahudilik ve Hıristiyanlık dinleri hakkında vermiş olduğu bilgilere, mümkün olduğu ölçüde, araştırmacı ve tespit edici bir üslupla yaklaşarak deskriptif bir yöntem uygulamaya çalışacağız.

1. Makrîzî ve Metodu

Takiyüddîn Ebû Muhammed (Ebu'l-Abbas) Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. Temim b. Abdussamed el-Makrîzî, XV. asrın en büyük tarihçilerinden biridir.² Makrîzî, Memlûklar döneminde hicrî 766 (m. 1365) senesinde Kahire'nin Burcuvan semtinde dünyaya gelmiştir. Bugünkü Lübnan'ın Ba'lebek şehrinin *Makârize* semtinden Mısır'a göç eden bir aileye mensuptur. Bundan dolayı *Makrîzî* nisbesiyle meşhur olmuştur.³

Makrîzî, Ortaçağ İslâm dünyasının yetiştirdiği tarihçilerden biri olup siyasî tarih yanında iktisat tarihi, kültürel ve sosyal tarihe dair çalışmalarına da meşhur olmuştur. Özellikle Mısır'ın İslâmî dönem tarihine dair eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. Konuları kaynaklarına inerek tetkik etmesi yanında gözlemleriyle de dikkat çeken Makrîzî, güvenilir bir tarihçi olarak bilinmektedir.⁴

O, siyasî, iktisadî, içtimaî ve kültürel sonuçlar doğuran hiçbir hadiseyi ihmal etmemiş, olayları objektif ve tarafsız bir gözle ifade etmeye özen göstermiştir. Tarihçiliği yanında hadis ve fıkıh gibi ilimlerde, tenkit ve edebiyat gibi konularda da kendini ispat etmiştir. Sehâvî'nin (ö. 902/1496) de belirttiği gibi⁵ sayısı iki yüz büyük cildi aşan ve alanında farklılıklar gösteren çeşitli eserleri mevcuttur. Fakat bu eserlerin tamamının günümüze geldiğini söylememiz mümkün değildir.⁶

² İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1993, IX, 370.

³ Eymen Fuad Seyyid, "Makrîzî", *DİA*, XXVII, 448.

⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezeratu'z-Zeheb*, IX, 370.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmî li ehl-i'l-karni't-tâsi'*, Beyrut, ts., II, 22.

⁶ Eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin, *el-Makrîzî müerrihen*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1990, ss. 51-206; Şakir Mustafa, *et-Târihu'l-'Arabî ve'l-muerrihûn*, Beyrut: Daru'l-İlm, 1990, III, ss. 141-151; Eymen Fuad Seyyid, *Müsevedetü kitâbi'l-mevaiz*, Lübnan: Müessesetü'l-Furkan, 1995, ss. 45-99; Cemaleddin Şeyyâl, Muhammed Abdullah 'Anân, Hüseyin Abdulvahhâb, *Dirâsât 'ani'l-Makrîzî*, el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1971, ss. 23-65.

Makrîzî sonra yazdığı eserlerinde önceki çalışmalarına atıflarda bulunmuş, dolayısıyla her zaman göz önünde tuttuğu titiz tarihî metodu doğrultusunda eserlerinde geçen bilgiler arasında bir bağlantı kurmuştur. Bazı şarkiyatçıların söylediğinin aksine Makrîzî sadece bilgi toplayıcı değil aynı zamanda belli bir metot ve bilimsel araştırma planı sahibi bir müellif olup eserlerini birbirine bilgi zinciriyle bağlamaktadır.⁷

Son olarak şunu da belirtmek isteriz ki, İbn Haldun'un (ö. 808/1406) Mısır'daki uzun ikameti sırasında birçok âlim ve tarihçi yanında talebeleriyle birlikte oluşturduğu ekol içinde Makrîzî de bulunmuştur.⁸ Makrîzî, İbn Haldûn'dan önemli ölçüde etkilenmiştir. *Dürerü'l-'ukûdi'l-Ferîde* adlı kitabında İbn Haldûn'un biyografisini ayrıntılı olarak kaydeden Makrîzî, hem hocasına karşı beslediği sevgi hem de *el-İber*'ine duyduğu hayranlığı dile getirmiş ve bu eserin başlangıç bölümü olarak yazılan *Mukaddime*'yi eşi bulunmayan bir pırlanta olarak nitelemiştir.⁹

Uzun bir hastalığın ardından 16 Ramazan 845'te¹⁰ (6 Şubat 1442) Perşembe günü vefat eden Makrîzî, Kahire'nin Bâbü'n-Nasr semtinin dışında bulunan Baybars sûfilerine mahsus mezarlıkta defnedilmiştir.¹¹

2. *el-Hitat'ta Yahudilik*

Makrîzî, sanat tarihi alanıyla ilgili olarak Mısır ve civarındaki camiler, kuyular, kabirler vb. yapılar hakkında malumat aktardıktan sonra yine bu coğrafya üzerinde yer alan Yahudi havraları hakkında da bilgiler verir.¹² Konu Yahudi mabetlerine gelmişken, onların tarihine değinmeden geçmeyen Makrîzî, aşağıda bahsedeceğimiz konuları ele almaktadır.

⁷ Seyyid, *Müsevvede*, s. 45-47; a.mlf., "Makrîzî", *DİA*, XXVII, 449.

⁸ Muhammed Mustafa Ziyade, *el-Muerrihûn fî Mısır fî karnî'l-hâmis aşere el-mîladî*, Kahire, 1949, s. 6.

⁹ Seyyid, *Müsevvede*, s. 40.

¹⁰ Suyûtî, Makrîzî'nin 840 yılında vefat ettiği kaydını düşmüştür. Suyûtî, *Hüsni'l-muhâdara fî ahhâri Mısır ve'l-Kahire*, thk. Halil Mansur, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1997, I, 455.

¹¹ Hayatı hakkında bilgi için bk. Ebû'l-Mehâsin İbn Tağriberdi, *en-Nücûmu'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire, 1963, XV, 490-491; a.mlf., *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi*, thk. Ahmed Yusuf Necati, Kahire: Daru'l-Kütüb, 1956, I, 420; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, II, 25, a.mlf., *et-Teberu'l-mesbûk fî zeyli's-sulûk*, Kahire, ts., s. 24; İbnu'l-İmâd, *Şezeratu'z-zeheb*, IX, 371; Carl Brockelmann, "Makrîzî", *İA*, VII, 206; *GAL.*, II, 47-50; *Suppl.*, II, 36-37; Seyyid, "Makrîzî", s. 448-49.

¹² Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitati ve'l-âsar*, thk. Halil Mansur, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1997, IV, 362, 371, 373-374.

Kur'an-ı Kerim'de Allah şöyle buyurmaktadır: “Eğer Allah insanların bir kısmını diğeriyle savmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan camiiler yıkılıp giderdi.”¹³ Makrîzî, ayetteki havraların, “ibadet için toplanılan mekan” anlamına geldiğini ve Yahudilere ait mabetler olduğunu ifade eder. O, eserinde Mısır coğrafyasında sayılarının oldukça fazla olduğunu zikrettiği havralardan on bir tanesini, Yahudiler indindeki hiyerarşisini, önemini ve onların ait oldukları mezhepleri de belirterek, değer sırasına göre anlatmaktadır.¹⁴ Örneğin Mısır'daki en büyük Yahudi mabedinin *Demuh Havrası* olduğunu ve bu yerin Hz. Musa'nın Mısır'daki tebliği süresince barındığı mekân olması sebebiyle, Yahudiler tarafından kendisine çok fazla önem atfedildiğinden bahsetmektedir. Yine Yahudilerin, Hz. İlyas'ın doğduğu ve yaşadığı mekân olduğuna inandıkları *Cevcer Havrası* da bahsettiği bir diğer havradır. Peygamberlerden Hz. Musa¹⁵ ve Hz. İlyas'ın¹⁶ hayatları da bu havralar vesilesiyle anlatılmaktadır. Bu cümleden olmak üzere Hz. Musa'nın Firavunla olan mücadelesi, gösterdiği mucizeler, aldığı on emir ve kavmine tebliği bahsettiği konulardan bazılarıdır. Makrîzî her iki peygamberin kendi dönemlerinde yaşadıklarını detaylarıyla anlatırken özellikle Kur'an ve Tevrat'taki haberleri dikkate aldığını, bununla birlikte ehl-i kitap ve Müslüman tarihçilerden faydalandığını özellikle belirtmektedir.¹⁷ Detaylarını incelediğimiz malumatların aktarımında Makrîzî, belirttiği çerçevede *Kur'an* ve *Tevrat* eksenli anlatımlarda bulunur.

Makrîzî, özellikle Yahudi takvimi, ayları ve bu aylardaki Yahudi bayramlarına değinir. O, Yahudi takvimiyle fazlaca ilgilenir. Ayların hesaplanmalarına ve başlangıçları hususunda Yahudi mezheplerinin görüşlerine, farklılıklarına ve bu konulardaki tarihi serüvene yer verir. Her ayı teker teker ele alarak hakkında bilgi verip ayların kaç gün çektiğini zikreder.¹⁸

Makrîzî, Yahudî kelimesinin kökeni ve manası ile ilgili olarak Hz. Yakup'tan itibaren Nabukadnazer'in İsrailoğullarını Babil'e sürmesine kadarki dönemi, Yahudi soylarını da zikrederek, kısaca anlatır. Yahudilerin, *Bâbil*'e sürülmesi neticesinde buradaki halk tarafından “Yahuda oğulları” diye

¹³ Hacc 22/40.

¹⁴ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 362-374.

¹⁵ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 363-371.

¹⁶ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 371-373.

¹⁷ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 363.

¹⁸ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 374-378.

tanındıklarından ve bu isimlendirmenin de diğer milletler arasında böyle biline geldiğinden söz eder.¹⁹

Makrîzî'nin Yahudilikle alakalı olarak ele aldığı en önemli konulardan biri şüphesiz, Tevrat hakkında *tahrif*in olup olmadığı; varsa da nasıl vuku bulduğu meselesidir. O, Kur'an'ın tahrif ve tebdil ile ilgili ayetlerini, yorumda tahrif ve tebdil olarak anlamış; Yahudilerin Tevrat metnini Allah'ın vahyettiği şekliyle değiştirmeden rivayet ettiklerini ileri sürmüştür.

a. Tevrat'ın Tahrifi Meselesi

Müslüman âlimler Tevrat'ın tahrifi meselesinde üç farklı görüş beyan etmişlerdir. İbn Hazm (ö. 456/1064), el-Karafi (ö. 684/1286) ve İbn Kayyim el-Cevziye (ö. 751/1351) gibi âlimler Tevrat'ın ekseri kısmının lafız ve mana bakımından tahrif edildiğini iddia etmişlerdir. Onlara göre, bu kitabı Allah'a atfetmek, iftira etmek demektir. Bunun aksi kanaate sahip olan İbn Haldun (ö. 808/1406) gibi âlimler ise, tahrif ve tebdilin Tevrat'ın lafzında değil, tefsirinde meydana geldiğini savunmuşlardır. Bu iki grup arasında orta bir yer tutan İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942) gibi âlimler ise Tevrat'ın lafzının pek az kısmının değiştirildiği, asıl tebdil ve tahrifin onun tefsirinde meydana geldiği kanaatini taşımaktadırlar.²⁰

Makrîzî ise tahrif ve tebdilin Tevrat'ın lafzında değil, tefsirinde meydana geldiğini söyleyen ikinci gruba dâhil âlimlerden biridir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere İbn Haldun ekolüne mensup olan Makrîzî, hocası ile zahiren aynı görüşü paylaşıyor görünse de²¹ onun görüşleri biraz daha farklıdır.

İbn Haldun, "*İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarındadır*"²² ayetini temel alarak, Tevrat'ın lafızlarının değişmediğini ileri sürmektedir. Ona göre, Tevrat'ın tahrifi ve tebdili hususunda Kur'an'da vaki olan "*Yahudilerden öyleleri vardır ki, kelimeleri tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar*" anlamındaki ayetlerin²³ manası, yorumda tahrif ve tebdildir. Bununla birlikte, gaflet ve diğer sebepler dolayısıyla Tevrat'ın bazı kelimelerinde tebdil meydana gelmiştir. Özellikle, devletin yıkıldığı ve Yahudilerin dört bir yana dağıldığı

¹⁹ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 378-379.

²⁰ Geniş bilgi için bk. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2002, s. 229-256.

²¹ Adam, *Tevrat*, s. 243.

²² Mâide 5/45.

²³ Nisâ 4/46; Mâide 5/13, 41; Bakara 2/79.

dönemlerde bunlar vaki olmuştur. Ancak onların ulemâsından ve din adamlarından kasıtlı bir tahrif ve tebdil gerçekleşmemiştir.²⁴

Makrîzî ise, Kur'an'da bahsedilen söz konusu tahrifi Tevrat'la değil; onun tefsiri olan *Mişna*²⁵ ile ilişkilendirir. O, Musa'ya gelen vahiy ve yazılı metinler hususunda Yahudi kaynaklarında anlatılanları benimsemektedir.²⁶ Anlattıklarına baktığımızda onun bazı bilgileri farklı değerlendirdiğini, Tevrat'la *Mişna*'nın konumunu birbirine karıştırarak tahrifin *Mişna* metninde yapılan tebdil ve tahrif olarak yorumladığını görmekteyiz.²⁷ Ona göre Allah, Yahudi din adamlarını (ahbâr) Tevrat'ın tefsiri olan *Mişna*'yı tahrif etmeleri ve kendi görüşlerini kattıkları *Talmud*'u (*Mişna*'nın yorumunu) yazıp bu Allah'tandır demeleri sebebiyle zemmetmiştir.²⁸

Makrîzî'nin anlattığına göre durum şöyledir: “Tevrat'ta bulunan ilâhî buyrukların tefsiri konumundaki *Mişna*'yı, Allah'ın emri üzerine Musa (as) kendi eliyle yazmıştır. Sonra İsrail'in başına geçen bütün krallar için Musa'nın bu nüshasından çoğaltılmıştır. Babil sürgününe giden Yahudiler, *Mişna* nüshalarının tamamını beraberlerinde götürmüşler ve yetmiş sene sonra sürgünden dönen Yahudiler götürdükleri *Mişna* nüshalarının tamamıyla geri dönmüşlerdir. Mabedi ikinci kez imar eden Yahudiler yaklaşık üç yüz küsur sene sonra dinlerinde büyük bir ihtilafa düşmüşlerdir. Bu ihtilaf sonucu Davut ehlinden bir grup, yanlarına “Musa *Mişnası*”ndan krallar için yazılmış nüshalardan da alarak *Mabed*'den ayrılmış ve doğuya gitmişlerdir. Bu taife mensupları İslam zuhur edinceye kadar ellerindeki *Mişna*larla amel etmişlerdir. Geride kalanlar ise Kudüs'ün ikinci kez, Titus tarafından tahrip edilmesine kadar (MS. 70) dinlerinde ihtilaf ve ayrılığa devam etmişlerdir. Titus'un tahribi esnasında *Mişna* nüshaları kaybolmuş, öyle ki Yahudilerin yanlarında *Tevrat*'tan ve *Nebilerin Kitaplarından* başka kitap kalmamıştır. Mabedin tahribiyle beraber İsrailoğulları yeryüzüne dağılmış ve boyunduruk altında yaşamaya devam etmişlerdir. Daha sonra Şammay ve Hillel adında iki kişi

²⁴ İbn Haldun, *Tarihu İbn Haldun el-Müsemmâ bi kitâbi'l-iber ve divâni'l-mübedâ ve'l-haber*, nşr. Muhammed Mehdi el-Hıbabî, Kahire 1936, I, s. 8'den naklen Adam, *age.*, s. 243.

²⁵ *Mişna*, Eski Ahid'in ilk klasik tefsiridir. Knesset Ha-Gadol (Büyük Meclis) üyesi Soferîm ile MÖ. I ile MS. II. Asırlar arasında yaşamış Tannâim'in Tevrat hakkındaki yorum ve görüşlerini ihtiva etmektedir. MS. II. Asırda Rabbi Yahuda Ha-Nasi tarafından derlenmiş ve yazıya geçirilmiştir. Muhtevası daha çok fıkıh ağırlıklıdır. Adam, *age.*, s. 22.

²⁶ Tevrat'ın tahrifiyle ilgili Yahudilerin görüşleri için bk. Adam, “Tevrat'ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış”, *AÜİFD*, 36/1, 1997, s. 386 vd.

²⁷ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 379-381.

²⁸ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 380.

Tiberya kentine gitmiş ve orada Musa'nın Mişna'sına atfen "Mişna" adını verdikleri bir kitap yazmışlardır. Bu kitapta şer'î hükümleri düzenlemişler ve kendi sözlerini de bu kitaba katmışlardır. Onların yazdıkları bu kitap altı bölümden müteşekkil olup, fikhî ahkâmı müştemildir. Bu kitabı, Hillel'in soyundan gelen Yahuda adında biri tamamlamış ve Yahudileri, Mişnadaki fikhî hükümlerle amel etmeğe sevk etmiştir. Bu Mişna Yahudi büyüklerinin görüşlerini de ihtiva etmektedir. Mişnanın derlenmesinden yaklaşık elli sene sonra, *Sanhedriyyûn*²⁹ denilen bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlar, Mişnanın tefsirinde kendi reyleriyle tasarrufta bulunmuş ve *Talmud* adında bir kitap yazmışlardır. Onlar, bu kitabı yazarken Mişna'daki birçok şeyi gizlemiş ve kendi görüşleri doğrultusunda ortaya konulan hükümleri ona ilave etmişlerdir. Neticede bunu Allah'a isnad etmişlerdir."³⁰

Esasında Makrîzî'nin Mişna'yla ilgili olarak anlattıkları Tevrat'la ilgilidir. Tahrif ve tebdili Mişna'yla ilişkilendirmesi ise ilginç görülmektedir. Görüşüne katılmasak da Makrîzî, tahrif ve tebdil olayını Mişna'ya bağlaması, onun *Eski Ahid*'in sahih olduğuna inandığını gösteren bir delildir.³¹

Makrîzî, *tahrif* mevzusunun ardından Yahudi mezhepleri hakkında bilgiler vermektedir.³² *Mabed*'in Titus tarafından tahrip edilmesinden önceki dönemde mevcut olan *Ferisîler*, *Sadukîler* ve *Hasidîler*'e kısaca değinen Makrîzî,³³ Yahudilerin Mabedin tahribinden sonra yeryüzüne dağıldıklarını ve *Rabbaniler*, *Karaîler* ve *Ananîler* adları altında mezheplere ayrıldıklarını anlatmaktadır.³⁴ Rabbanîlik ile Karaîliğin temelini de Hasidîlerin oluşturduğunu Yahudî kaynaklarından aktarır.³⁵ İlaveten bazı Yahudi fırka adlarını da (*Küttâb*, *Mu'tezile*, *Zenâdika* gibi) veren Makrîzî, onlar hakkında çok kısa açıklamalarla yetinir.³⁶

²⁹ Sanhedriyyûn Roma hâkimiyeti döneminde Kudüs'te kurulan ve yüksek mahkeme konumunda olan Sanhedrin üyeleridir. İsmi Yunanca "Sunedrion" (Konsil) kelimesinden adapte edilmiş Sanhedrin'in yetmiş üyesi vardı. Ölüm cezası gerektiren suçların davaları ve diğer önemli meseleler bu yüksek mahkemede görüşülür ve karara bağlanırdı. Bu yüksek mahkeme, ayrıca, kanun koyma ve kaldırma yetkisine sahip tek otorite idi.

³⁰ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 380.

³¹ bk. Adam, *Tevrat*, s. 246.

³² Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 381-386.

³³ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 381-382, 385.

³⁴ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 382-384.

³⁵ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 385.

³⁶ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 384-385.

XV. Yüzyıl Dinler Tarihçisi Olarak Makrîzî

Eserde ayrıca *Sâmirî*lerden de söz edilmektedir. Makrîzî'nin belirttiğine göre Persli bir millet olan *Sâmirî*ler, Şam topraklarına gelip yerleşmiş ve Yahudileşmiş bir kavimdir. İsrailoğulları soyundan olmayan bu grubun ibadet merkezleri Nablus'taki Berik Dağı'dır ve Yahudilerden farklı bir şekilde ibadet anlayışına sahiptirler. Her bölgede kendilerine ait havraları olan bu mezhep, Davut (as) ve ondan sonra gelen peygamberlerin nübüvvetini inkâr ederler. Makrîzî, kendi yaşadığı dönemde onların nüfusunun çoğunun Nablus'ta olduğunu, Şam'da da çok sayıda *Sâmirî*'nin ikamet ettiğini ifade eder.³⁷ Makrîzî, *Sâmirî*ler hakkında Mesûdî (ö. 345/956) ve Bîrûnî'den (ö. 440/1048) de nakillerde bulunur. Buna göre Yahudileri esir alıp Şam'a sürdüğünde Nabukadnazer'e yardım eden topluluk *Sâmirî*lerdir. Kralla iyi geçinmenin yollarını arayarak Filistin'den sürülen halkın yerine kontrollü bir şekilde yerleştirilen *Sâmirî*ler, Yahudilik ve Mecusilik karışımı bir inanca sahip topluluktur.³⁸

Yahudi mezhepleriyle ilgili bilgilerin verildiği bölümde Makrîzî son olarak bir *Fasıl* açmakta ve Yahudilerin itikat, abdest, namaz, oruç, hac ve bayramları gibi *Yahudi ilmihâli*yle ilgili bilgilere, gözlemlerine de yer vererek kısaca değinmektedir. Bunlara ilaveten hayızlı kadının durumu, nikâh merasimlerindeki uygulamalar, boşama, hadler ve cumartesi yasakları da değinilen diğer konulardır.³⁹ Örnek olarak şu ifadelerini zikretmemiz mümkündür:

“*Yahudiler tek olan Allah'a, Musa(a.s.)'ya ve Tevrat'a imanı zorunlu tutarlar. Tevrat'ı öğrenme ve inceleme onlar için gerekli bir faaliyettir. Yıkanırılar ve abdest alırlar ama abdest alırken başlarını mesh etmezler, sol ayak ile başlarlar. Abdest konusundaki uygulamalarda aralarında farklılıklar vardır...*”⁴⁰

“*...(Kudüs'teki) Mabedin imar edilmesinden sonra senede üç defa hac etmek onlar için şarttır. Senede dört gün oruç tutmaları gerekir. Bu oruçların ilki on yedi Temmuzda günbatımından bir sonraki günbatımına kadardır...*”
“*...Onlara göre velisiz, hutbesiz, üç şahitsiz ve bakire kız için iki yüz, dul kadın*

³⁷ *Sâmirî*ler hakkında bilgi için bk. Adam, *Tevrat*, s. 135-146.

³⁸ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 383-384; Bîrûnî'nin görüşleriyle karşılaştırmak için bk. Günay Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Ankara: DİB Yayınları, 1991, s. 203-207.

³⁹ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 386-388.

⁴⁰ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 386.

*içinse yüz dirhem mehir olmaksızın nikâh sahih olmaz. Mehir bu miktardan az olamaz...*⁴¹

3. *el-Hitat*'ta Hıristiyanlık

Makrîzî, Hıristiyanlıkla ilgili aktaracağımız kayıtları “Kıptilerin kökeni”, “Kıptilerin kadim dinleri ve Hıristiyanlığı kabulleri”, “Müslümanların Mısır’ı fethetmesiyle beraber orada bulunan yerli halkın zimmi konumunda yaşamaları” ve “Mısır coğrafyasındaki kilise ve manastırlar” gibi başlıklar altında incelemiştir.

Hıristiyanlık dinine geniş yer veren Makrîzî, *Nasârâ*, *Îsâ* ve *Mesih* gibi kelimelerin morfolojik ve etimolojik tahlillerini yaptıktan sonra Hz. İsa’nın doğumu, hayatı, havariler, İnciller ve Mısır’ın Müslümanlar tarafından fethedilmesine kadarki dönem içerisinde Hıristiyanlığın tarihi seyrini, patriklik yapan şahısları da tek tek zikrederek eserinde anlatmıştır.

Makrîzî, Müslümanların Mısır’ı fethinden kendi dönemine kadar geçen süre içerisinde Hıristiyanlığın, özellikle *Yakubî* ve *Melkaiyye* mezheplerinin sosyal yapı içindeki durumlarını, vuku bulan olayları ve iktidarın ehl-i kitaba karşı yaptıkları muameleleri ayrı bir başlık altında ele alır. Son olarak Mısır coğrafyası içinde yer alan manastır ve kiliseler başlıkları altında bölgedeki Hıristiyan mimarisi ve bunlar hakkında ulaşabildiği bilgilere yer verir.⁴²

Hıristiyanlığın genel tarihi ile ilgili bilgilere yer verirken öncelikli olarak bahsettiği konu Hz. İsa’nın hayatı ve onun havarileridir.

a. Hz. İsa

Galile’de milâdi takvimin başında doğan, geleneğe göre 33 senesinin ilkbaharında çarınca gerilen ve Nâsıralı bir Yahudi peygamber olan *İsa Mesih*, Hıristiyan dininin tam merkezinde yer alır. Hayatı ve kısa Mesihlik ömrü İnciller tarafından kaydedilmiştir. Zamanın tarihi kaynakları hemen hemen İsa hakkında hiçbir bilgi ihtiva etmemektedir.⁴³

Hz. İsa’nın kimliği konusunda mevcut kaynaklar, bize iki farklı İsa tipolojisi sunmaktadır. Bunlardan ilki, Miladî takvimin başlarında Filistin bölgesinde yaşayan tarihsel bir şahsiyet olan İsa’dır ki, bu figür araştırmacılarca genellikle “Tarihsel İsa” ya da “Tarihin İsa’sı” diye isimlendirilir. Diğer figür

⁴¹ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 387-388.

⁴² Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 423-452.

⁴³ Mircea Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İstanbul: İnsan Yay., 1997, s. 118.

ise Hıristiyan inancına konu olan, teslisin ikinci unsuru, ilahî oğul İsa Mesih'tir.⁴⁴ Makrîzî, eserinde her iki İsa üzerinde durmuş ve özellikle *kristoloji*⁴⁵ konusuyla ilgili görüşlere de yer vermiştir.

Tarihsel İsa'nın yaşamı ile ilgili, Hıristiyan geleneğine ait dinsel kaynakların dışında herhangi bir tarihsel kaynak bulunmamaktadır.⁴⁶ Buradan hareketle Makrîzî'nin İsa hakkında vermiş olduğu bilgilere baktığımızda, bunların İncillerin ötesine geçemediğini görmekteyiz. Bununla birlikte çok nadir olarak bazı yerlerde kendi bakış açısını, daha doğrusu Kur'an'ın bakış açısını, bir ara cümle olarak yansıttığı yerler görmekteyiz. Örneğin Kur'an'da anlatılan, Cebrail (as)'ın Hz. Meryem'e gelip çocuğu müjdelemesi⁴⁷ ve Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi⁴⁸ hadisesini Kur'an'ı referans alarak vermektedir.⁴⁹

Makrîzî, Hz. İsa'ya tabi olanlara Nasârâ denildiğini ve bu isimlendirmenin sebebinin Kenan dağı diye bilinen Celile dağının yanında bulunan Nâsırâ köyüne nispetle olduğunu söyler.⁵⁰ Bu konudaki asıl bilginin ise aşağıda verildiği şekliyle olduğunu dile getirir.

*"Bu dine mensup olanların Nasârâ olarak isimlendirilmelerinin aslı şudur: İsa (a.s)'yı Meryem binti İmran Kudüs'ün dışında Beyt Lehem'de doğurduğunda, onunla Mısır'a gitti ve bir müddet orada kaldı. Sonra da onunla kavmi Beni İsrail'in topraklarına döndü. Meryem Nâsıra köyüne yerleşti. İsa da orada büyüdü ve ona Nâsıralı Yesua denildi... İsa'ya iman eden havariler yeryüzünün farklı kıtalarına insanları onun dinine davet etmek için dağıldılar. Peygamberleri İsa b. Meryem'in nispet edildiği yere onlarda nispet edildi ve onlara da Nâsıralılar denildi. Daha sonra Araplar bu kelimedede bir takım değişikliklere giderek Nasârâ dediler."*⁵¹

⁴⁴ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İstanbul: İsam Yayınları, 2006, s. 17.

⁴⁵ Kristoloji, *christos* Yunanca bir kelime olup *kutsanmış* demek olan "Mesih" in karşılığı olarak kullanılmaktadır. Hıristiyan teolojisinin bir bölümüdür. İsa ile ilgili olarak Mesih'in kimliği ve yaptıklarını inceleyen teoloji dalıdır. Mesih bilimi.

⁴⁶ Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, İzmir: Işık Yayınları, 1996, s. 35; Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 18.

⁴⁷ Meryem 19/19-21.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/59.

⁴⁹ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 392.

⁵⁰ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 391.

⁵¹ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 391.

İncillerde İsa'dan "Nâsıralı İsa" diye söz edilir.⁵² İncillere göre İsa Beytlehem denilen kasabada dünyaya gelmiştir. Daha sonra Meryem, sözlüsü Yusuf'la beraber çocuğu da alarak Mısır'a yerleşmişlerdir. Bir müddet orada kalıp tekrar Rabbin emriyle Filistin'e dönmüşler ve Nâsıra kentine yerleşmişlerdir.⁵³

Hıristiyan kiliseleri İsa'nın doğum günü hakkında farklı kanaatlere sahiptir. Batı kilisesi İsa'nın 25 Aralık'ta, Doğu Kilisesi ise 6 Ocak'ta doğduğunu kabul etmektedirler.⁵⁴ Makrîzî, İsa'nın doğum günü olarak Batı Kilisesi'nin kabul ettiği günü vermektedir. Onun, doğum yılı olarak verdiği tarih ise Büyük İskender'in ölümünden 319 yıl sonradır. Büyük İskender M.Ö. 356-323 yılları arasında hükümdarlık yapmış ve M.Ö. 323'te ölmüştür.⁵⁵ Dolayısıyla Makrîzî'nin verdiği bu bilgilerden hareketle Hz. İsa'nın M.Ö. 4 yılında doğduğunu tespit etmemiz mümkündür.

Hz. İsa'nın doğum yılı ile ilgili kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. İncillerdeki bilgilerin değerlendirilmesine göre Hz. İsa'nın adını taşıyan milad başlangıcından önce 4 veya 5 yılında, Kral Büyük Herod'un ölümünden birkaç ay önce dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.⁵⁶

İncillerde yer almayan Hz. İsa'nın 30 yaşına kadar ne yaptığına dair hayatını, aynı şekilde Makrîzî'de de görememekteyiz. İsa'nın çocukluk döneminden otuz yaşına kadar olan dönemle ilgili sadece Luka'da "İsa bilgelikte ve boyda gelişiyor, Tanrı'nın ve insanların beğenisini kazanıyordu."⁵⁷ ifadelerini bulmaktayız.

Makrîzî, Hz. İsa'nın 30 yaşındayken teyzesinin oğlu Yahya b. Zekeriya ile Ürdün nehri kenarına gelip yıkandığını ve kendisine nübüvvetin bu esnada verildiğini ve daveti neticesinde ona sadece on iki kişilik bir grubun iman ettiğini söyler.⁵⁸

Makrîzî, Yahudilerin Cuma gecesi gelip İsa'yı bulduklarını ve bir görüşe göre o esnada semaya yükseltildiğini, diğer bir görüşe göre de Kudüs valisi Pontios Platus'un Yahudiler tarafından ikna edilmesi neticesinde İsa'yı

⁵² Matta 2: 23, 26: 71; Markos 1: 24, 10: 47, 14: 67, 16: 6; Luka 4: 34, 18: 37; Yuhanna 1: 45.

⁵³ Matta 2: 23.

⁵⁴ Ali Erbaş, *Hıristiyanlık*, İstanbul: İnsan yayınları, 2004, s. 16-20.

⁵⁵ Luis, *Müncid*, II, 45.

⁵⁶ Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s. 6. Hıristiyan bir yazar olan Ma'luf Luis, *el-Müncid* adlı eserinin "Yesu' el-Mesih" maddesinde İsa'nın M.Ö. 4 yılında ve Ağustos ayı içerisinde doğduğunu ifade etmektedir. Luis, *el-Müncid*, II, 620.

⁵⁷ Luka 3: 52.

⁵⁸ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 392.

öldürmeğe fırsat bulan halkın, onu çarmıha gerecekleri yere yaklaştırdıklarında Allah'ın onu katına yükselttiğini ve Hz. İsa'nın dünyadaki toplam ömrünün otuz üç sene üç ay olduğunu ifade eder.⁵⁹ Makrîzî, Kur'an'da belirtildiği üzere⁶⁰ Hz. İsa'nın çarmıha gerilmediği, Allah katına yükseltildiği görüşünü benimsemektedir.⁶¹ Ona göre Hz. İsa çarmıha gerilmemiş ve öldürülmemiş, esasında Allah katına yükseltilmiştir. Hıristiyan inancının aksine İsa'ya benzeyen biri çarmıha gerilmiştir. Dolayısıyla Makrîzî, Pazar günü seher vaktinde kabrinden dirilerek kalkanın Hz. İsa olmadığını ifade eder. Fakat buna rağmen nakilci kişiliği sebebiyle İncillerde ve Resullerin İşlerinde anlatıldığı şekliyle⁶² olayları zikretmeği de ihmal etmez.⁶³ Bu sebeple, eserinde detaylarını bulabileceğimiz konuyla ilgili Makrîzî'nin vermiş olduğu bilgilerin -çarmıha gerilme meselesindeki görüşü hariç- tamamı, Sinoptik İncillerde ve Yuhanna İncilinde anlatılanlarla paralellik arz etmektedir.

b. Havariler ve İnciller

Havari kelimesi, İsa tarafından tebliğinin başlangıcında seçilmiş olan on iki arkadaşına tahsis edilmiş bir unvandır. Havariler İncil'i vazederek İsa'nın risaletini devam ettirenler ve kilisesinin ilk çekirdeğini oluşturanlardır.⁶⁴

Hz. İsa'nın havarileri hakkında Resullerin İşleri kitabının ilk bölümlerinden başka elimizde hiçbir bilgi kaynağı bulunmamaktadır.⁶⁵ Yeni Ahit'in Resullerin İşleri kitabının ilk bölümlerinde ve Pavlus'un mektuplarında Pavlus öncesi dönem canlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu metinlerden anlaşıldığı kadarıyla yeni hareketin merkezini Kudüs oluşturmaktadır.

Hz. İsa'nın havarilerinin çoğunun hayat hikâyesi kesin olarak bilinmemektedir. Roma ve Kartaca'daki en büyük Mesih topluluklarını kimin kurduğu net olarak bilinmemektedir. Hz. İsa'nın yükseltilmesinden sonra *Pentikost* gününden itibaren Hz. İsa'ya inanan ancak adları bilinmeyen birçok kimsenin Kudüs'ten başlayarak kendi ülkelerine dönüp Mesih'in kurtuluş müjdesini yaydıkları tahmin edilmektedir.⁶⁶

⁵⁹ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 392-393.

⁶⁰ Nisâ 4/157-158.

⁶¹ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 393.

⁶² bk. Matta 27:2, 45-55; Markos 15:33-41; Luka 23:44-49; Resullerin İşleri 2:1-13, 5:17-21.

⁶³ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 392-393.

⁶⁴ Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005, s. 283.

⁶⁵ Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s. 54.

⁶⁶ Erbaş, *Hıristiyanlık*, s. 26-27.

Makrîzî, havarilerden söz ederken Resullerin İşleri'nde anlatılanlara mutabık bilgiler vermekte, havariler ve bunlara ilaveten diğer İncil sahibi kimselerin, Mesih'in dinine insanları davet etmek amacıyla çeşitli kıtalara dağıldığından söz etmektedir.

Makrîzî, İncillerin yazılış tarihlerini de vermektedir. Ona göre İncillerden Matta miladî 39, Markos 42, Luka 50-52, Yuhanna ise 60 yıllarında yazılmıştır. Günümüz verilerine göre Matta'ya ait olan ilk İncil 40-50 yılları arasında, Markos ise 64 yılından biraz sonra, Luka ise aşağı yukarı 80 yılında yazılmış, Yuhanna da yaklaşık 100 tarihini taşımaktadır.⁶⁷

Makrîzî, aynı şekilde havarilerin dışında yetmiş elçinin daha olduğunu ve bunların da yeryüzünün farklı yerlerine dağıldıklarından söz eder. Pek çok insan topluluğunun kendilerine tabi olduğu bu yetmiş kişiden ikisinin İncil sahibi Markos ve Doktor Luka olduğunu zikreder.⁶⁸

Makrîzî, bütün bu elçilerin Roma'da toplanıp kanunlar vaz ettiklerini, alınan kararları Petrus'un öğrencisi Clement'in yardımıyla diğer bölgelere ulaştırdıklarını ve o kararlarda *Ahd-i Atîk* ve *Ahd-i Cedîd*'den kabul edilmesi gerekli/geçerli olan kitapların yazılı olduğunu zikreder.⁶⁹ Makrîzî, kitapların şunlar olduğunu ekler:

Ahd-i Atîk kitapları: Tora (ilk beş kitap), Yeşu, Hakimler, Rut, Yudit, Krallar, Sifr-i Bünyamin, Tarihler, Ezra, Ester, Eyub, Mezmurlar, Süleyman'ın Meselleri, Nebilerin on altı kitabı.

Ahd-i Cedîd kitapları: Dört İncil, Galatyalılar, Pavlus'un kitabı, Resullerin İşleri ve bir de Petrus'un öğrencisi Clement'in kitabı ki (*Didache* denilen *On iki Havari'nin Öğretileri*) onda da havarilerin emrettiği ve nehyettiği şeyler vardır.

İslam kaynaklarında Yeni Ahit'i oluşturan kitapların, özellikle İncillerin sayısının İznik Konsili'nde belirlendiği şekilde ifadeler bulunmasına rağmen ilk dönem kilise konsil kararlarının kaydedildiği kilise tarihi kitaplarında, gerekse diğer Hıristiyan kaynaklarında böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁷⁰ Yeni Ahit metinlerinin kutsal kitap olarak algılanması patristik döneme⁷¹ aittir;

⁶⁷ Aydın, *Dinler Sözlüğü*, s. 337.

⁶⁸ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 394.

⁶⁹ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 394.

⁷⁰ Mustafa Sinanoğlu, "İznik Konsili", *DİA*, XXIII, 551.

⁷¹ Patristik dönem, Miladî II. Asırdan 430 yılında St. Augustine'in ölümüne kadar geçen dönem olarak bilinir. Hıristiyanlığın savunulduğu ve üstünlüğünün gösterilmeye çalışıldığı ve bilim

zira kaynaklara göre bu metinlerin *derlenmesi* miladî 170-180 civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁷²

Makrîzî, İznik Konsili sonuçlarında *Yeni Ahit* hakkında alınmış herhangi bir karardan söz etmemektedir.⁷³ Yeni Ahit'in oluşum sürecini erken bir dönemde zikretmesi onun, kutsal kitap metinlerinin kanonizasyonu ile ilgili görüşünü de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Makrîzî'ye göre resmî literatürün tespitinin erken bir devirde meydana geldiğini buradan anlamamız mümkündür.

Makrîzî, yukarıda da görüldüğü gibi buraya kadar İsa, havariler, elçiler ve İnciller hakkında bilgiler vermiştir. Eserinin ilerleyen sayfalarında o, Hıristiyanlığın bundan sonraki sosyal ve siyasi tarihi üzerinde durmaktadır. Toplanan konsiller, alınan kararlar, mezhepler ve mezheplerin teolojik tartışmalarından yeri geldikçe söz etmektedir.

c. Patrikler

Hıristiyanlık tarihinde dört önemli patriklik merkezinin varlığından söz etmemiz mümkündür. Bunlar *İskenderiye*, *Roma*, *Antakya* ve *Kudüs*'te bulunan kürsülerdir. Bu kürsüler farklı zamanlarda kurulmuş olup Hıristiyanlık üzerinde daima belirleyici rol oynamışlardır.⁷⁴ Konsillerdeki tartışmalar incelendiğinde görüleceği gibi bu kürsülerin ilahiyat alanındaki görüşleri her zaman için tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Makrîzî, bu dört büyük patrikliğin varlığından bahsetmiştir. O, Mısır tarihçisi olması nedeniyle İskenderiye kürsüsü ve gelmiş geçmiş bütün patrikleri hakkında bilgiler vermiş; diğer kürsülerin ise sadece ilk patriklerini anlatmakla iktifa etmiştir. Fakat bunun yanında Hıristiyanlık teolojisinin oluşum süreci için önemli olan konulara, mesela konsillere, teolojik tartışmalara, mezhep ve akımlara değinmeği de ihmal etmemiştir.

d. Konsiller

Dinlerin tarihinde her dinin inanç, amel, sosyal hayatla ilgili problemlerini çözmek ve mensuplarını karşılaştıkları güçlükler karşısında rahatlatmak üzere giriştiği bir takım faaliyetleri vardır. Bu faaliyetler, belli

tarihi açısından verimsiz bir dönemdir. Daha çok klasik felsefe ve Hıristiyanlığı açıklamaya çalışan akımların çekişmesine sahne olmuş dönemdir.

⁷² Maurice Bucaille, *Tevrat, İnciller, Kur'an-ı Kerim ve Bilim*, çev. Suat Yıldırım, İzmir: TÖV Yayınları, ts., s. 66; Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 48.

⁷³ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, s. 398.

⁷⁴ Aydın, *Dinler Sözlüğü*, s. 602-603.

düzeydeki din sorumlularının müzakereleri ile gerçekleşir. Hıristiyanlıkta bu çeşit müzakere meclislerine *konsil* adı verilir.⁷⁵

Hıristiyanlık her şeyden önce İsa Mesih anlayışı üzerine temellenen bir inanca sahip olduğu için *kristoloji* (Mesih bilimi) ilk dönemlerden itibaren asıl tartışma konusunu teşkil etmiş, bu konuda birbirinden farklı görüşler,⁷⁶ ortodoks çizgiden ayrılan *heretik*⁷⁷ (sapkın) akımlar ortaya çıkmıştır. Tanrı kavramı biri *teslis*, diğeri *Tanrının enkarnasyonu* (vücut bulması) olarak İsa figürüyle ilişkilendirilmiş, bu gelişmeler İsa'da insanî özelliğin mi yoksa ilâhî özelliğin mi ağır bastığı tartışmalarını gündeme getirmiştir.⁷⁸

Bu tartışmaların bir neticesi belki müsebbibi olan konsiller Makrîzî'nin de üzerinde durduğu konulardan biridir. Onun Hıristiyanlık tarihini anlatırken İznik (m. 325), I. İstanbul (m. 381), Efes (m. 431), Kadıköy (m. 451) ve II. İstanbul (m. 553) konsilleri ve buralarda yaşanan olaylar, tartışmalar ve alınan kararlar üzerinde durmaktadır. İlk beş ekümenik konsil dışında, toplanan diğer konsillere, sinodlara ise değinmemiştir.

e. Mezhepler

Hız. İsa'dan sonra Yahudiliğin ve Roma devletinin baskıları altında gelişen Hıristiyanlık, Roma İmparatoru Konstantin'in 313 yılında yayınladığı Milano fermanına⁷⁹ kadar, gizlilik ve siyaset içinde propaganda yaparak yayılma imkanı bulmuştur. Ancak o dönemden sonra yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Üç asırdır uyuyan ve şurada veya burada kabul gören dinî kökenli ihtilaflar, birden su yüzüne çıkmış ve Hıristiyanlık ciddi şekilde teolojik kavgaların içine girmiştir. Bu kavgaların merkezini kristoloji konusu oluşturmuştur.⁸⁰ Bu tartışmalar da neticede kamplaşmalara ve mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

⁷⁵ Mehmet Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Konya: Selçuk Üniv. Yayınları, 1991, s. 1.

⁷⁶ Kristoloji anlayışının tarihi gelişimi için bk. Bilal Baş, *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Aryüşçülük*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) MÜSBE, İst. 1999; Baş, "Monoteist bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüşçülük Mezhebi", *Divan*, cilt II, sayı IX, ss. 186-193.

⁷⁷ Herhangi bir inancı ya da belirli bir dinsel doktrini yalanlayan veya onun dışında olan, sapkın.

⁷⁸ Sinanoğlu, "İznik Konsili", s. 549.

⁷⁹ Milano Fermanı, Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlığa karşı hoşgörüyü kurumsallaştıran bildiridir. Konstantin ile Licinius arasında miladî 313'te Milano'da varılan siyasal bir anlaşmanın sonucu olan Ferman, herkese dilediği tanrıya tapınma özgürlüğü tanımış ve böylece Hıristiyanlar, kilise kurmayı içeren yasal haklara kavuşmuşlardır.

⁸⁰ Aydın, *Dinler Sözlüğü*, s. 549.

Makrîzî, Hıristiyanlık tarihini anlatırken yeri geldikçe, bazen de dağınık bir şekilde, tarihi süreci ve oluşumu içinde mezheplere yer verir. Hıristiyanlık tarihi hakkındaki bilgilerin ardından açmış olduğu *fasıl*'da⁸¹ Hıristiyan mezheplerinin fazlalığını ve bunların Melkitler, Nasturiler, Yakubîler, Baradaîler, Urfalılar, Marûnîler, Hz. İsa'nın nübüvvetini ikrar eden bir grup, Aristotelesçi davranan daha niceleri olduğunu ifade eder.⁸²

Bu meyanda kristoloji konusunda mezheplerin görüşlerine de yer verir. Bunları verirken, bazılarının hangi mezhebe ait olduğuna değinmez.⁸³ Hz. İsa'nın tabiatı hakkındaki inançları sunarken bu inançların yanlışlığı veya doğruluğu ile ilgili bir değerlendirmede bulunmaz.

Makrîzî özellikle şu üç mezhebin görüşlerinden söz etmektedir: Melkitler, Yakubîler (Monofizitler) ve Nastûrîler. Kısa da olsa Marûnîlere de değinmektedir. Belirttiğine göre, söz konusu üç mezhep, tanrılarının üç uknuma (esas) dayandığına dair ortak bir inanca sahiptirler. *"Bu üç uknum tek bir şeydir. O, ezeli bir cevherdir. Onun içeriği Baba, Oğul ve Kutsal ruhun tek bir ilah olduğudur. Oğul gökten inmiş ve Meryem'de vücuda gelmiştir. İnsanlara, diriltin, iyileştiren ve uyarıcı olarak görünmüştür. Daha sonra öldürülmüş, çarmıha gerilmiş ve üç gün sonra kabirden çıkmıştır. Arkadaşlarından bir grupla görüşmüş, onlar da onu hakkıyla tanımış ve onun özünün ne olduğunu anlamışlardır. Ardından semaya yükselmiş ve Baba'nın sağına oturmuştur. Bu görüş onların üzerinde icma ettikleri itikattir. Onlar bu itikadın yorumunda ayrılığa düşmektedirler."*⁸⁴

Son olarak Makrîzî, Hıristiyanlığın ritüelleri hakkında kısa bilgiler vermesinin ardından, ayrı bir başlık altında Hıristiyanlara ait manastır ve kiliseleri anlatır. O, Hıristiyan ibadet pratikleri hakkında örneğin şu bilgileri aktarır: *"Hıristiyanlara göre, doğan çocuklarının Hıristiyanlaştırılması (vaftiz töreni yapılması) gerekmektedir. Onlar yeni doğan bir çocuğu kokulu bitkiler ve hoş çeşniler ile kaynatılmış bir suya daldırırlar. Kitaplarından dualar okurlar. O esnada kutsal ruhun çocuğun üzerine indiğine inanırlar. Bu uygulamaya "vaftiz töreni" adını verirler... Nikâh ancak rahibin (din adamı) önünde*

⁸¹ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 420.

⁸² Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 421.

⁸³ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 420-422.

⁸⁴ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 420.

*yapılırsa, denklik ve mihir varsa geçerli olur... İki kadınla evlenmek helal değildir...*⁸⁵

Makrîzî, Mısır coğrafyasındaki toplam seksen iki manastır ve kırk üç kilise hakkında bilgiler vermektedir. Bu mabetlerin fizikî özelliklerinden, coğrafî konumlarından, kimin adına inşa edildiğinden, hangi mezhebe ait olduklarından, hakkında anlatılan hikayelerden vb. gibi konulardan bahseden Makrîzî, örneğin Züheri Kilisesi'ni anlatırken hicrî VIII. asırda Mısır'da meydana gelen toplumsal çalkantıdan, çıkarılan yangın ve düzenlenen entrikalardan uzun uzadıya söz eder.⁸⁶ Ayrıca Makrîzî, mabetlerden söz ederken onların, kendi döneminde (15. Asırda) ne halde olduklarından, kullanılıp kullanılmadığından, harabe mi yoksa ayakta mı olduğundan da söz eder. Görebilme imkanı bulduklarını da gördüğünü belirtmektedir. Yapıların pek çoğunu da gördüğünü yazdıklarından anlamaktayız.⁸⁷

Sonuç

İslâm dünyasının yetiştirdiği büyük tarihçilerden biri olan Makrîzî, pek çok kaynağa birinci elden ulaşmış, ehl-i kitab ve Müslümanlara ait eserlerden hakkıyla faydalanmasını bilmiştir. Ayrıca diğer dinlere ait yapılar, uygulamalar ve ritüellerle ilgili bilgileri naklederken gözlemlerine de yer vermiştir. O, tarihçi edasıyla olaylara ve dinlere yaklaşmış ve mümkün olduğunca doğru bilgiyi entelektüel birikimiyle aktarmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak Makrîzî'nin Yahudilik ve Hıristiyanlık dinleri hakkında vermiş olduğu bilgilere baktığımızda günümüz verileriyle paralellik arz eden bir yapıda olduğunu söyleyebiliriz. Eserdeki bilgilerin genel karakterinin savunmacı ya da eleştirel değil tasvirî olduğu da görülmektedir. Makrîzî, hakkında bilgi verdiği dinleri diğer dinlerle mukayese yoluna gitmemiş ve Müslüman kimliği de, İslam dinini diğer dinlere karşı savunma ihtiyacına onu sevk etmemiştir. Mümkün olduğu kadar objektif olmaya çalışmakla beraber, kimi yerlerde kendi düşüncesini açıklamaktan da geri durmamıştır.

⁸⁵ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 422-423.

⁸⁶ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 440-447.

⁸⁷ Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 423-452.

KAYNAKÇA

Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.

_____, “Tevrat’ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış”, *AÜİFD*, 36/1, 1997, ss. 359-404.

Aydın, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.

_____, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Konya: Selçuk Üniv. Yayınları, 1991.

Baş, Bilal “Monoteist bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüşçülük Mezhebi”, *Divan*, cilt II, sayı IX, ss. 186-193.

_____, *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Aryüşçülük*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst. 1999.

Brockelmann, Carl, “Makrîzî”, *İA*, MEB, İstanbul 1980, VII, ss. 206-208.

_____, *GAL*, II, s. 37-41, E. J. Brill, Leiden 1949; *Supplement*, II, Leiden 1938.

Bucaille, Maurice, *Tevrat, İnciller, Kur’an-ı Kerim ve Bilim*, çev. Suat Yıldırım, İzmir: TÖV Yayınları, ts.

Erbaş, Ali, *Hıristiyanlık*, İstanbul: İnsan yayınları, 2004.

Gündüz, Şinasi, *Hıristiyanlık*, İstanbul: İsam Yayınları, 2006.

İbn Tağrıberdi, Ebû'l-Mehâsin, *en-Nücûmu 'z-zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire, 1963.

_____, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi*, thk. Ahmed Yusuf Necati, Kahire: Daru'l-Kütüb, 1956.

İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu 'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Beyrut: Dar İbn Kesir, 1993.

İzzeddin, Muhammed Kemaleddin, *el-Makrîzî müerrihen*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1990.

Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitati ve'l-âsâr*, thk. Halil Mansur, I-IV, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Mustafa, Şakir, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-muerrihûn*, Beyrut: Daru'l-İlm, 1990.

Sayar, Süleyman, *Makdisî'nin Çeşitli Dinler ve İslâm Hakkında Verdiği Bilgiler Üzerine Bir Araştırma*, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa 1995.

Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmî li ehl-i'l-karni 't-tasi'*, Beyrut, ts.

- _____, *et-Teberu 'l-mesbûk fî zeyli 's-sulûk*, Kahire, ts.
- Seyyid, Eymen Fuad, "Makrîzî", *DİA*, XXVII, ss. 448-451
- _____, *Müsevvedetü kitâbi 'l-mevâ'iz*, Lübnan: Müessesetü'l-Furkan, 1995.
- Sinanoglu, Mustafa, "İznic Konsili", *DİA*, XXIII, ss. 549-551.
- Suyûtî, *Hüsnü 'l-muhadara fî ahbari Mısır ve 'l-Kahire*, thk. Halil Mansur, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1997.
- Şeyyâl, Cemaleddin, Muhammed Abdullah 'Anân, Hüseyin Abdulvahhâb, *Dirâsât 'ani 'l-Makrîzî*, el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1971.
- Tümer, Günay, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Ankara: DİB Yayınları, 1991.
- Waardenburg, Jacques, *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışları*, çev. Fuat Aydın, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2006.
- Yıldırım, Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, İzmir: Işık Yayınları, 1996.
- Ziyade, Muhammed Mustafa, *el-Muerrihûn fî Mısır fî karni 'l-hâmis aşere el-milâdî*, Kahire, 1949.